

Katalin É. Kiss:
Configurationality in Hungarian.

Akadémiai Kiadó, Budapest és D. Reidel Publishing Company.
Dordrecht/Boston/Lancaster/Tokyo 1987. 268 oldal.

A Natural Language and Linguistic Theory című folyóirat 1983-ban indult; belső borítóján a következőket olvashatjuk: „Az NLLT célja az, hogy a természetes nyelvi adatokra különösen nagy figyelmet fordító elméleti kutatások fóruma legyen, s ezáltal kommunikációs csatornát nyisson a legkülönfélébb nézőpontú kutatók között. Azon munkálkodik, hogy áthidalja a leíró és az elvontabb elméleti munka közötti szakadékot... A folyóirathoz Studies in Natural Language and Linguistic Theory címmel könyvsorozat csatlakozik. Ez olyan monográfiákat közöl, amelyek kiterjedt nyelvi adatanyagra támaszkodva állítanak föl és ellenőriznek elméletileg jelentős hipotéziseket.” A sorozatban 1987-ben Judith L. Aissen Tzotzil Clause Structure és Takao Gunji Japanese Phrase Structure Grammar című művének társaságában látott napvilágot É. Kiss Katalin műve, amelyet a Reidel — a magyarországi szabályozásnak eleget téve — az Akadémiai Kiadóval közösen jelentetett meg.

Mi az a kontextus, amelybe É. Kiss munkája beleilleszkedik? A generatív grammatika egyik alapvető célja, hogy a nyelvtant explicit szabályokba foglalja. Az erre irányuló kísérletek azonban a 60-as években sem az egyes nyelveket, sem magát az emberi nyelvet nem mutatták egységesnek. Majdnem összemérhetetlenül különböztek egymástól, például a kérdőmondatokra és a nominális szintagmákra vonatkozó szabályok egyfelől, az angolra és a magyarra vonatkozó szabályok másfelől. A 70-es évek legfőbb eredménye az volt, hogy a nyelvtan különböző részterületeit egységbe lehet foglalni, azaz a tömérdek konstrukció-specifikus szabályt viszonylag kevés, igen általános szabályszerűség összjátékával lehet fölváltani. Az erre irányuló kutatás folytatása mellett a 80-as években egyre fontosabbá vált a kérdés másik fele is, az, hogy hogyan lehet most már a nyelvek változatosságáról az emberi nyelv egységének föladása nélkül számot adni. A munkahipotézis az, hogy az univerzális grammatika szabályai választási lehetőségeket, ún. *p a r a m é t e r e k e t* tartalmaznak. A nyelvek különbözőségei visszavezethetők arra, hogy az egyes paraméterek az adott nyelvben milyen értéket vesznek föl.

Példának okáért van egy univerzális szabály, amely szerint a ki nem fejezett vonatkoztatás egyik paraméterének „biztonságosan azonosítania” kell. Ebben a szabályban az „azonosító” fogalma parametrizálható. Nyelvenként változhat egyebek között az, hogy az igei személyjelölés biztonságosan azonosítja-e az alanyt, s így a hangsúlytalan személyes névmási alany kifejezetlen maradhat-e. Ez a személyjelöléssel kapcsolatos paraméter viszonylag csekély hatókörű. Sokkal érdekesebbek az olyan paraméterek, amelyek átfogó, stratégiai szinten mondható kérdésekben döntenek. Ilyen például a *k o n f i g u r á c i ó s s á g* paramétere.

Durva közelítéssel azt mondhatjuk, hogy a „konfigurációs” minősítéssel a szakirodalom a „kötött szórendű”, a „nem konfigurációs” minősítéssel a „szabad szórendű” nyelveket illeti. Az új terminust egyfelől az indokolja, hogy nemcsak szórendi kérdésekről van szó, másfelől pedig az, hogy a szórend, az értelmezés, az átalakíthatóság stb. kötöttségeit a generatív nyelvtan nagyrészt a mondat szerkezet hierarchikus fölépítésére — szerkezeti „konfigurációkra” — vezeti vissza. (Az efféle kötöttségek hiányából pedig a mondat szerkezet laposságára, a megfelelő konfigurációk hiányára következtek.)

Kérdés most már, hogy a grammatikában miből következik, hogy valamely nyelvet a konfigurációs vagy nem konfigurációs stratégia jellemez-e. Ennek megválaszolásához nem elég azt tudnunk, hogy az adott nyelvben vannak vagy nincsenek szórendi, értelmezésbeli stb. kötöttségek. Azt is tudnunk kell, hogy ha vannak, milyen természetűek: mivel függnék össze.

Az angolhoz, franciához hasonló nyelvekben e kötöttségek nyilvánvalóan a regens-rectum viszonyok terminusaiban írhatók le. Jelzőnek és jelzett szónak együtt kell állnia;

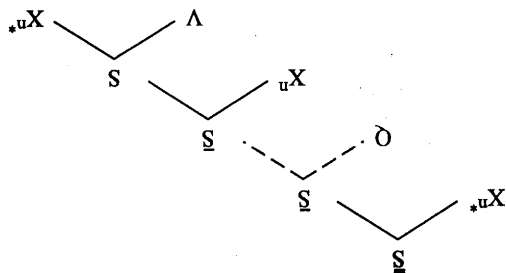
az ige egyes vonzatainak megvan a jellemző szórendi helyük; az alanyra más formájú mondattal lehet rákérdezni, mint a tárgyra stb. Mivel a regens-rectum viszonyokat az egyes szavak szótári jellemzése határozza meg, ezekről a nyelvekről azt mondják, hogy mondataik felszíni szerkezete a szótári szerkezetet tükrözi. A klasszikus latinhoz hasonló nyelvekben pedig a fenti kötöttségek hiányát annak tulajdonítják, hogy a felszíni szerkezet nem tükrözi a szótári szerkezetet. A konfigurációsság paramétere tehát — Hale (1983) szerint — a szótári szerkezetnek a felszíni szerkezetre való leképezéséről dönt.

Mielőtt továbbmennénk, meg kell jegyezni, hogy a nyelvek konfigurációsságának a mértéke különböző lehet. Az ausztráliai varlpiriben Hale szerint a mondat szerkezet méginkább elrugaszodik a szótáritól, mint a latinban: ugyanannak a vonzatnak a szerepére több nomen is pályázhat, és az egyes vonzatok felszíni megjelenítése is minden szokásosnál kevésbé kötelező. Másfelől, a latin és az angol között helyezkedhet el a japán és a német, amelyek főként azért esnek a nem-konfigurációsság gyanújába, mert az alany és a tárgy szintaktikai viselkedése túlságosan hasonló. (Az irodalomban szokásos megfogalmazással: hiányoznak az „alany/tárgy aszimmetriák”.) Ezt azzal magyarázzák, hogy speciálisan a vonzatok szótári hierarchiája nem képződik le a mondat szerkezetre. Van azonban olyan álláspont is, miszerint a kiinduló mondat szerkezet ezekben a nyelvekben is konfigurációs, s az eredeti aszimmetriák — amennyiben valóban hiányoznak — a szintaktikai folyamatok során tűnnek el.

É. Kiss Katalin két fő állítással kapcsolódik ehhez a kérdéskörhöz. Egyfelől amellel érvel, hogy a magyar a fenti értelemben nem (nagyon) konfigurációs nyelv. Másfelől azt az univerzális grammatikai elgondolást fejt ki, hogy a konfigurációsság fogalmát nem lehet a felszínnek a szótári szerkezettel való megfelelésére korlátozni — a magyar mondat felszíni szerkezete ugyanis a legcsekélyebb mértékben sem amorf, csak hogy konfigurációi egy másik célt szolgálnak, nevezetesen, a logikai (hatókörü) szerkezetet tükrözik. Ebbe a koncepcióba É. Kiss szervesen beépíti saját kutatásain kívül azoknak a magyar mondatnani és jelentéstani munkálatoknak az eredményeit, amelyeket közvetve vagy közvetlenül éppen az ő korábbi publikációi inspiráltak. (Erről l. A magyar mondat szerkezet transzformációs-generatív leírása kapcsán az ÁNyT 17-ben adott áttekintést.) Az elméleti argumentációt a szerző — a sorozat céljának megfelelően — bőségesen adatolva tárja elő, sőt, mivel az olvasó a magyar nyelvről sok háttérismerettel nem rendelkezhet, lehetőleg minél aprólékosabb leíró kontextusba is helyezi.

Az első fejezet a magyar mondat szerkezet elemzésének háromféle lehetőségét vizsgálja: a teljesen non-konfigurációt (ilyet részletesen kidolgozva senki sem terjesztett elő, bár Kenesei kezdeményezése ebbe a vonalba tartozik), a teljesen konfigurációt (amelyet Horváth meglehetősen alaposan kifejtett), valamint azt a részlegesen konfigurációsak nevezett, amelyet Brassai nyomán a könyv egésze képviselni fog. Erre a fejezetre még később visszatérek.

A második, nyolcvan lapos fejezet tartalmazza a javasolt elemzés tüzetes kifejtését. A következő alapszerkezetet rendeli a magyar mondatokhoz:

Emlékezzünk arra, hogy Chomsky (1965) az alanyt [NP, S]-ként, a tárgyat [NP, VP]-ként definiálta. A mondatrészek efféle konfigurációs meghatározására ez a magyar szerkezet nem ad lehetőséget: a propozicionális részben az igét egymással egy szintre helyezve követik a bővítmények. (X^n tetszőleges teljes bővítményt jelöl, a csillag pedig ezek bármilyen sorozatának a képzését.) Lehetővé teszi ellenben a szerkezet a mondat o p e r á t o r a i n a k konfigurációs meghatározását: az igét közvetlenül megelőző fókusz nem más, mint [X^n , \bar{S}], a topik pedig [X^n , \bar{S}]. Az univerzális és a pozitív kvantorok (*mind*, *sok* stb.) majd \bar{S} -hoz csatolódnak (ezt az ábrában szaggatott vonallal jeleztem). Ezeknek a felszíni szerkezeti operátor-pozícióknak a megléte a magyart az angol típusú nyelvektől is és a latin vagy német típusú nyelvektől is megkülönbözteti.

Az a felismerés, hogy az operátoroknak sajátos helyük van, még önmagában nem írja le kellőképpen, hogy miben áll az az általános elv, amely a magyar mondat szerkezetet meghatározza; egyebek között válaszra vár, hogy az operátorok miért éppen ebben a rendben követik egymást. Hunyadi és mások munkájából ismert, hogy a topik, kvantor és fókusz pozícióban lévő operátorok egymáshoz viszonyított h a t ó k ö r e sorrendjükből egyértelműen következnek, továbbá, hogy mindezek nagyobb hatókörűek az ige mögötti hangsúlytalan kvantoroknál. (Vö. *Valamelyik tanár több alkalommal is csak két fiúnak nem fogadta el minden választát* 'valamelyik > több > csak két > nem > minden'.) Ugyanakkor a n y o m a t é k o s t o p i k k é n t intonált mondatévi kvantor olyan kis hatókörű, mintha az ige mögött állna (vö. *Mindenki - nem tapsolt = Nem tapsolt mindenki*), az ige m ö g ö t t i h a n g s ű l y o s kvantor hatóköre viszont azonos a \bar{S} élébe csatoltakéval (vö. *'Mindenki Péterrel akart beszélni = Péterrel akart beszélni' mindenki*). Mindez arra utal, hogy a magyar mondat felszíni szerkezeti eszközeit a hatóköri viszonyok jelzésére használja.

Most rámutathatunk, hogy a szakirodalomban elemzett egyéb nyelvekből nemcsak a felszíni operátor-pozícióknak a magyaréhoz hasonló sokasága hiányzik: az operátorok hatóköre más módon sem olvasható le a felszíni szerkezetéről. Mivel az univerzális grammatika megköveteli, hogy a szemantikailag prominens elem az értelemzés alapjául szolgáló szerkezetben szintaktikailag is prominensebb (magasabban álló) legyen alárendeltjeinél, a föltézés szerint az ún. logikai forma komponensben működő kvantoremelő szabály minden operátort a fölé a csomópont fölé csatol, amely csomópont a hatókörébe értendő elemeket tartalmazza. Ha mármost (például Keneseivel ellentétben) elfogadjuk, hogy a topik–kvantor–fókusz sorrend nem lineáris megszorításokat, hanem szerkezeti hierarchiát tükröz, akkor ezeknek a pozícióknak a kitöltésekor a magyar mondatban pontosan az zajlik a felszínen, ami más nyelvekben a logikai formában.

A kérdés mármost az, mondja É. Kiss, hogy vajon a hatókör és a felszíni szerkezeti hierarchia megfelelése teljes-e. Ha ugyanis igen, akkor egészen egyszerűen és világosan megadható az az egy paraméter, amelyre ez a fajta konfigurációsság visszavezethető. A paraméter a s z e m a n t i k a i l a g p r o m i n e n s e m s z i n t a k t i k a i prominenciáját megkövetelő szabály érvényesülésének a h e l y e lehetne: az, hogy e szabály a l o g i k a i f o r m á b a n vagy — mint a magyarban — a f e l s z í n i s z e r k e z e t b e n érvényesül-e.

Ennek a föltvésnek mindjárt ellentmondani látszik a nyomatékos topik kvantor kis hatókörű és az ige mögötti hangsúlyos kvantor nagy hatókörű értelmezése. É. Kissnek tehát eme ellentmondások kiküszöbölésével kell védhetővé tennie fő tételét. A nyomatékos topikot intonációs jegyei alapján ún. balszélre kihelyezett elemnek minősíti. Mivel az ilyeneknek Cinque szerint univerzálisan az a tulajdonságuk, hogy minden szempontból úgy viselkednek, mintha eredeti helyükön, a mondat belsejében állnának, érthetővé válik a kis hatókör. Az ige mögötti hangsúlyos kvantorról pedig azt teszi föl, hogy az a felszíni szerkezetben valójában a kvantorok pozíciójában van, ott szerzi meg hangsúlyát is, s csupán egy ún. stilisztikai átrendezés során vetődik hátra, megőrizve hangsúlyát és hatókörét is.

Megmélíthető, hogy É. Kissnek az az állítása, miszerint a magyarban már a felszíni szerkezetben meg van határozva az operátorok hatóköre, a konfigurációsság problematikájától függetlenül is meglehetősen figyelmet keltett a generatív grammatika teoretikusainak

körében. A *Linguistic Inquiry* 17–19. évfolyamában a logikai formáról zajló vitában pl. Williams ismételten perdöntő érvként hivatkozik rá Mayjel szemben.

A könyv második fele inkább a magyarnak a „hagyományos” értelemben vett non-konfigurációsságával kapcsolatos. A m o n d a t á t s z ö v ö d é s , a r e f l e x i v i z á c i ó és az i n f i n i t í v u s z i szerkezetek igen részletes elemzésével É. Kiss azt kívánja bizonyítani, hogy a mondat propozicionális részének hierarchia mentes elemzése nem okoz lebírhatatlan empirikus vagy elméleti nehézségeket. Ezek a fejezetek a fenti cél szolgálatán kívül is sok izgalmas adatot tárnak a nemzetközi közönség elé. Az adatok értékelése mindössze a mondatátszövődés szigorú formájáról szóló részben problematikus. Itt jelezni kellett volna, hogy a beszélőknek csak egy része fogadja el az összes grammatikusnak minősített formát.

Említettem, hogy a magyar nyelvnek (akárcsak a németnek és a japánnak) létezik teljesen konfigurációs [értsd: regens–rectum viszonylatban konfigurációs] fölfogása is. Júlia Horváth elméletének legalaposabb kifejtése *FOCUS in the Theory of Grammar and the Syntax of Hungarian* című 1986-os könyvében olvasható. Tekintve, hogy könyvének megírásakor Horváth és É. Kiss is jól ismerte már a másik fölfogását, ennek a két ellentétes műnek módszertanilag különlegesen tanulságos párt kellene alkotnia. Az igazán látványos és meggyőző érvpárbaj azonban sajnos elmarad, mert a két könyv egészében meglehetősen különböző adatanyagot vizsgál. Van viszont egy fontos kérdéskör, amely egyelőre mindkét modellből hiányzik: a s e m l e g e s mondatok státusának tisztázása. Horváth érveléséből az következne, hogy a semleges mondatok megannyi kiinduló szerkezeti konfigurációt képviselnek — ez azonban képtelenségnek tűnik, hiszen a semlegesség feltételei között a szótári tényezőkkel a régi/új információ stb. tényezői keverednek. É. Kiss viszont csak a szigorúan vett nyelvtanon kívülre tudja helyezni a semlegesség kérdését. Ez megint nem tűnik plauzibilisnak — l. egyebek közt Kálmán és társainak a magyar segédigékre vonatkozó fejtegetéseit az *ÁNyT* 17-ben. Úgy látszik tehát, hogy bár az operátoros mondatok problémájának É. Kiss igen érdekes és megnyugtatónak tűnő megoldását adta, a semleges mondatok hasonlóan meggyőző elmélete még várat magára.

SZABOLCSI ANNA

Irodalom

- CHOMSKY, N. (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- HALE, K. (1983), *Warlpiri and the grammar of non-configurational languages*. *Natural Language and Linguistic Theory* 1: 1–43.